

А. Ю. Кришко, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

**ВІДГУК ІДЕЙ ВІЛЬГЕЛЬМА ФОН ГУМБОЛЬДТА
У КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
В УКРАЇНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

Кришко А. Ю.

Відгук ідей Вільгельма фон Гумбольдта у контексті проблем розвитку української мови в Україні ХІХ – початку ХХ століття

У світлі боротьби за існування національної культури, що триває в Україні починаючи з ХVІІІ століття, ми розглянемо питання розвитку української мови і стану мовної освіти в складних умовах політики етнокультурної асиміляції у ХІХ – на поч. ХХ ст., а також питання впливу ідей німецького мислителя на розвиток української мови в державі ХІХ – поч. ХХ ст., та на свідомість українських інтелігентів, які боролися за право на існування рідної мови й національної культури. У контексті досліджуваної проблеми нас насамперед цікавлять етнолінгвістичні ідеї В. Гумбольдта, оскільки, починаючи з ХVІІІ століття, питання відрубності української мови від російської і польської стало не просто питанням самостійності українського народу, а питанням боротьби за існування української нації й української культури як такої.

Ключові слова: українська мова, літературна мова, лінгвоцид, українська нація, мовна освіта, народний дух.

Крышко А. Ю.

Отклик идей Вильгельма фон Гумбольдта в контексте проблем развития украинского языка в Украине ХІХ – начала ХХ века

В свете борьбы за существование национальной культуры, которая длится в Украине начиная с ХVІІІ века, мы рассмотрим вопросы развития украинского языка и состояния языкового образования в сложных условиях политики этнокультурной ассимиляции в ХІХ – нач. ХХ века, а также вопросы влияния идей немецкого мислителя В. Гумбольдта на развитие украинского языка в государстве ХІХ – нач. ХХ века и на сознание украинских интеллигентов, которые боролись за право на существование родного языка и национальной культуры. В контексте исследуемой проблемы нас прежде всего интересуют этнолингвистические идеи В. Гумбольдта, поскольку, начиная с ХVІІІ века, вопрос обособленности украинского языка от русского и польского

стал не просто вопросом незалежності українського народу, а питанням боротьби за існування української нації і української культури як такої.

Ключові слова: українська мова, літературна мова, лінгвістика, українська нація, мовна освіта, народний дух.

Прогресивні ідеї мислителів епохи Просвітництва завжди лишатимуться актуальними, адже вчені-реформатори вміли долати вузькі рамки своєї епохи, ставити найважливіші людські питання, пропонувати власні, суперечливі, інколи парадоксальні відповіді на них і цим здійснювати неоціненний внесок у формування вічних ідеалів. Одним з найвидатніших представників культури кінця XVIII – початку XIX століття був Вільгельм фон Гумбольдт, який завдяки величезному інтелектуально-культурному потенціалу своєї особистості й різноспрямованості своїх наукових інтересів спромігся генерувати значну кількість основоположних ідей у сфері державотворення, освіти, педагогіки, культурології та філології. У контексті досліджуваної проблеми нас насамперед цікавлять етнолінгвістичні ідеї В. Гумбольдта, оскільки починаючи з XVIII століття питання відрубності української мови від російської і польської стало не просто питанням самостійності українського народу, а питанням боротьби за існування української нації й української культури як такої. Уже протягом трьох сотень років Україна представляє собою геокультурний і геополітичний плацдарм для наочного підтвердження концепцій німецького мислителя та, незважаючи на рівень обізнаності щодо цих концепцій українських борників національної ідеї, намагається протистояти загрози перетворення нації на етнографічний матеріал.

До історії питання розвитку українського мовознавства та його наукових здобутків у XIX – на початку XX століття в певній мірі звертаються українські дослідники М. А. Жовтобрюх [7], П. Бевзенко [1], П. Штеппа [18], А. Лотоцький [11], Ф. Савченко [16]. Також цікавими в рамках нашого дослідження вбачаються праця В. М. Русанівського „Історія української літературної мови” [15] та стаття Ю. Шевельова „Чернігівщина у формуванні нової української мови” [17].

Проблемам становлення і розвитку в другій половині XIX – на початку XX століття української національної школи й національної освіти та пов'язаним з цими проблемами мовним питанням присвячені дисертаційні дослідження Н. М. Коляди „Розвиток недільних шкіл в Україні (друга половини XIX – початок XX ст.)” [8] й О. А. Білецького „Розвиток народної освіти к Катеринославській губернії (друга половини XIX – початок XX ст.)” [2].

Обстеження наукових розвідок з питань розвитку української мови і становища мовної освіти в складних умовах політичного роз'єднання Західної і Східної України у XIX – на початку XX століття дає підстави стверджувати, що означену проблему науковці не розглядали під кутом зору її зв'язку з філософськими, педагогічними й лінгвістичними концепціями Гумбольдта.

У світлі боротьби за існування української нації і української культури, що триває починаючи з XVIII століття, ми розглянемо питання розвитку української мови і стану мовної освіти в складних умовах політики етнокультурної асиміляції у XIX – на поч. XX ст., а також питання впливу ідей німецького мислителя на розвиток української мови в державі XIX – поч. XX ст., та на свідомість українських інтелігентів, які боролися за право на існування рідної мови й національної культури.

Україна XIX – початку XX століття, як і Німеччина за часів Гумбольдта, не мала територіально-адміністративної цілісності. Її територія протягом XIX століття розподілялась між Польщею, Росією, Австрією й Угорщиною, а на межі XIX–XX ст. українські землі були підпорядковані двом державам: Австро-Угорщині й Російській Імперії. Однак, у цих політично-історичних умовах зберігалася єдність українського культурного простору. Як зазначає у своїй історіософській праці „Нариси з історії нашої культури” (1954) Є. Маланюк, „політичні кордони держав є величиною „змінною”, в той час, як культура – є величина більш або менш „стала” і її кордони, особливо на нашій Батьківщині є, в певнім сенсі, непорушні” [12, с. 9 – 10].

Історія України доводить правдивість ідеї Гумбольдта про безпосередній зв'язок мови, культури й „народного духу”, адже цілісність української

національної культури у вельми несприятливих для її розвитку та збереження умовах, утримувалася виключно завдяки енергії „народного духу”, акумульованій у мові. Цей факт підтверджує поява 1911 року ґрунтовної наукової праці з історії української літератури від давнини до початку ХХ століття члена київської Громади, майбутнього академіка і віце-президента ВУАН (з 1922), С. Єфремова „Історія українського письменства” як і висловлена у вступному слові думка її автора, що органічно витікає з ґумбольдтівського розуміння мови і культури, мови і мислення: „Так, тільки мова з письменством і залишилась у народу нашого і з ним у всіх його злигоднях; сама вона була і є тим живчиком, що кидався й тріпотів без упину в занепалому організмі народному, показуючи, що живий ще той народ, і жити він хоче, і жити він може, і жити він буде” [6, с. 20].

Українські землі об’єднувала спільна мова, яка не мала соціально-політичного статусу в жодній з названих держав. Йдеться про лінгвоцид, якого зазнала українська мова на всьому культурному ареалі своєї етнічної території. Лінгвістичний ґеноцид був складовою частиною політики етнокультурної асиміляції, яка проявлялась у цілеспрямованій діяльності суспільно-державних інституцій, що обмежували функціональні сфери української мови. Функціональна нерівноправність української мови віддзеркалювала стану й соціально-майнову нерівність українського суспільства, вищі прошарки якого свідомо зрікалися рідної мови, добровільно поступаючись своїми етнокультурними правами. Йдеться про політику ополячування й русифікації як лінгвосуїцид.

Особливу увагу маємо звернути на те, що в політиці лінгвістичного ґеноциду виняткове значення надавалося заходам у сфері освіти. Так, в епоху „освіченої монархії” російською імператрицею було заборонено друк і використання українського „Букваря” (1769). Майже у цей час, 1789 року, польський сейм видає розпорядження про закриття українських церковних шкіл і забороняє українську мову в усіх інших школах. У навчальних закладах Польщі, Румунії, Росії за вживання української мови учнів принижували і

навіть карали. У Львові 1808 року було закрито „Русинський інститут”, в якому викладався цілий ряд предметів українською мовою. А 1817-го вийшла постанова про викладання в школах лише польською мовою, адже мова, якою говорять русини, проголошувалася її діалектом. У підросійській Наддніпрянщині 1862 року були закриті безкоштовні українські школи для дорослих. У 1863 році вийшла, інспірована випадками російської та польської преси, таємна постанова російського міністра внутрішніх справ П. Валуєва, який стверджував, що української мови „не було, немає і бути не може”. Згідно з Валуєвським циркуляром заборонялося видання будь-якої літератури українською мовою, окрім художніх творів, на які накладалися різноманітні обмеження. Додаткові обмеження у сферу публічного функціонування української мови вніс Енський акт 1876, яким заборонялося ввезення з-за кордону українських оригінальних та перекладних книжок, друкування українських текстів до музичних творів, заборонялися театральні вистави та прилюдні читання українською мовою, викладання будь-яких дисциплін у школі по-українському; заборонялося також тримати в шкільних бібліотеках українські книжки. Шкільних учителів мали перевіряти і кожного, запідозреного в українофільстві звільняли з посади, нових учителів радилося набирати з росіян. З 1881 року в Російській Імперії заборонено викладання української мови в народних школах та виголошення нею церковних проповідей. А 1882-го вийшла заборона перекладати твори з російської мови на українську. Ці заходи поширювалися й на українські землі, що перебували поза державними кордонами Росії. На окупованій 1914 року російською армією Галичині й Буковині було заборонено друкування українських книжок, журналів і газет, закрито українські школи і гімназії.

В умовах політики лінгвоциду, яка послідовно провадилась на геокультурному українському просторі протягом XVIII – XIX ст., ідеї Вільгельма фон Гумбольдта ставали неймовірно актуальними, адже вони з філософського й наукового погляду обґрунтовували необхідність і

правомірність, як моральну й естетичну, так і природну, обстоювання права української мови не тільки на існування, а й на розвиток.

В Україні першими популяризаторами ідей Гумбольдта стали П. Житецький, який написав дослідження „Гумбольдт в історії філософського мовознавства” (1900), і засновник психологічної школи О. Потебня, який, засвоївши ряд ключових концептів німецького мислителя, створив власну філософію мови. Ключовим у філософії Потебні є питання – мова і мислення, яке постає у роботі Гумбольдта „Про розрізнення будови людських мов і його вплив на духовний розвиток людства” (1907): „Мова є не продуктом діяльності (Ergon), а діяльністю (Energia). Її істинне визначення може бути тільки генетичним. Мова представляє собою роботу духу, що постійно відновлюється, спрямовану на те, щоб зробити звук, який артикулюється, придатним для висловлювання думки” [3, с. 70]. О. О. Потебня, творчо розвинувши лінгвософські бачення В. фон Гумбольдта, піднявся до сучасного нам рівня антропоцентричного підходу до мови, до мовної картини світу, формує положення про зв'язок мови й нації, що так актуально сьогодні для реалізації цивілізованої мовної політики України.

У 1840-х рр. з'явилась нова генерація української інтелігенції, переважно це були вихованці й співробітники Київського та Харківського університетів, які усвідомлювали, що народ, позбавлений своєї віри, культури, історії та мови втрачає спільну мету існування та духовні й культурно-політичні орієнтири, відтак слабшає, в'яне, розпорошує свою вітальну й культуротворчу енергію. У Києві наприкінці 1845 року зусиллями В. Білозерського, М. Гулака, М. Костомарова, П. Куліша й О. Маркевича зорганізовано Кирило-Мефодіївське братство, яке проіснувало до арешту всіх братчиків у березні 1847 року. Це була українська таємна культурно-політична організація, до складу якої також уходили Г. Андрузький, О. Навроцький, Д. Пильчиков, І. Посяда, М. Савич, О. Тулуб, Т. Шевченко.

У першій половині XIX століття, за влучним висловом В. М. Русанівського, українська мова виступає як „інструмент реанімації

національної свідомості” [15, с. 146]. У цей період формуються фундамент літературної мови у творах І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки, П. Гулака-Артемівського, А. Метлинського, М. Костомарова, Т. Шевченка, В. Забіли, П. Білецького-Носенка, М. Шашкевича, Я. Головацького, І. Вагілевича та ін. Якщо діяльність кирило-мефодіївців засвідчила усвідомлення права української нації на самостійний культурно-політичний розвиток, то діяльність красномовного письменства доводила самостійність розвитку і значний творчий потенціал української мови, існування якої протягом усього XVIII століття заперечувала офіційна влада, нав'язуючи їй статус, з одного боку, діалекту великоруської мови, з іншого – польської.

Одним із факторів підтвердження окремішності певної мови є наявність національної лексикографії, тобто зібраного та науково засвоєного лексичного складу мови, та поява граматик як спроба дослідити й об'єктивно описати будову мови. Першою граматикою народнорозмовної української мови вважається „Грамматика малоросійскаго наречія” (1818), написана викладачем Ніжинського ліцею Олексієм Павловичем Павловським (1773 – 1826).

У цьому плані важливою є послідовна й цілеспрямована науково-педагогічна діяльність Павла Павловича Білецького-Носенка (1774 – 1856), яка розпочиналась як аматорська, після його виходу у відставку з військової служби. Нахил до педагогічної роботи, любов до дітей і словесності та природне відчуття мови за кілька років зробили професіонала з дилетанта, який не мав спеціальної підготовки, адже освіту Білецький-Носенко отримав у Петербурзькому Шляхетському сухопутному кадетському копусі. Суголосно з ідеями Вільгельма Гумбольдта, від своїх учнів Павло Павлович вимагав свідомого розуміння того, що вони вивчали, прагнучи виховати гармонійно розвинену й освічену особистість.

Як любитель словесності й викладач мов Білецький-Носенко переймається проблемами рідного слова. У цьому контексті з'являються його філологічні праці „Грамматика малоросійської мови” (1821), „Істотні властивості

поезії і риторики” (1821), „Про мову малоруську” (1838), „Граматики південно-руської мови” (1843) та ін.

Білецький-Носенко укладав „Словарь герменевтический, лингвистико-исторический, географический, с изъяснением истинного смысла устарелых, вышедших из употребления находящихся в летописях российских, старых законах и проч.”. Як відзначають історики української лексикографії, праця П. П. Білецького-Носенка є першим повним словником української мови, реєстр якого налічує 20 000 вокабул – такий обсяг подібні видання перевищили лише в 1980-х роках. Л. В. Пироженко вказує на той факт, що копіями, які зробив зі словника свого вчителя М. А. Маркович, користувався Борис Грінченко, укладаючи 4-томний „Словник української мови” (опубл. 1906 – 1908) [13, с. 253].

Спроба П. П. Білецького-Носенка зробити словник нової української народної і літературної мови була не єдиною в першій половині ХІХ століття. У цей час у Західній Україні функціонувала слов'яно-руська літературна мова, доповнена деякими місцевими особливостями. Цей факт засвідчує поява 1823 року „Граматики языка словено-русского” Івана Могильницького (1777–1831) – засновника і ректора дяковчительського університету в Перемишлі. Поява цієї праці безпосередньо пов'язана з першою хвилею національного відродження Галичини, центром якої став Перемишль, де навколо перемишльського владика – єпископа Михайла Левицького згуртувалися представни національно свідомої інтелігенції – І. Могильницький, Й. Левицький, Й. Лозинський, А. Добрянський, І. Лаврівський, І. Снігурський, що виявляли великий інтерес до вітчизняної історії, життя народу, його мови й усної народної творчості, чимало зробили для піднесення українського шкільництва, вживаючи заходів щодо створення початкових шкіл для місцевого населення. У 1826 році завершено 6-томний тлумачний словник української мови І. Лаврівського (1773-1820) – ректора Львівської греко-католицької семінарії, що першим у Галичині починає виголошувати проповіді українською мовою, яку вже вважає самостійною і окремою від інших слов'янських мов.

У Будині (Будапешті) 1830 року латиною була видана «Slavo-ruthena grammatica» («Грамати́ка слов'яно-руська») Михайла Михайловича Лучкая (1789–1843). Для українського мовознавства й славістики вона була важливою з огляду на докладний опис фонетичної й граматичної системи українських говірок Закарпаття, нею користувалися відомі вчені-славісти XIX століття В. Копітар, Я. Коллар, Й. Шафарик, І. Срезневський, Ф. Міклошич, П. Ягич, які високо оцінювали зібраний автором і доданий до граматики фольклорний матеріал: казки, пісні, приказки, прислів'я, порівняння, загадки й заклинання. Суголосно з гумбольдівськими засадами посібник вводив у наукову сферу живу українську мову й об'єктивно ставив завдання порівняльно-історичного її вивчення в зіставленні з мертвою книжною старослов'янською мовою. У 1834 році з'явилась німецькою мовою перша друкована грамати́ка української мови в Галичині „Grammatik der ruthenischen oder klein ruthenischen Sprache in Galicien” („Грамати́ка руської або малоруської мови в Галичині”) Йосифа Левицького (1801–1860), де аргументовано доводиться єдність української мови Наддніпрянщини і Наддністрянщини. А 1849-го польською мовою опублікована „Gramatyku języka matoruskiego” („Грамати́ка руської мови”) Йосипа Лозинського (1807–1889), який 1834 року започаткував у Галичині так звану „азбучну війну”.

У 1830-х рр. починається нова хвиля відродження у Галичині, пов'язана з діяльністю гуртка „Руська трійця” (1833 – 1837), до складу якого входили М. Шашкевич, І. Вагилевич та Я. Головацький, Г. Ількович, М. Устиянович, М. Кульчицький та ін. 1849 року у Львові виходить „Грамати́ка руського язика” професора (1848 – 1867) і ректора (1863 – 1864) Львівського університету Якова Федоровича Головацького (1814 – 1888), що містила багатий матеріал, узятий переважно з місцевої народної мови. Інший фундатор „Руської трійці” Маркіян Семенович Шашкевич (1811 – 1843) активно обстоював ідею створення літературної мови на народномовній основі, розробляв правила фонетичного правопису. У 1836 році Шашкевич уклав „Читанку” для народних шкіл.

Маємо назвати ряд важливих різнопланових факторів, прямо чи опосередковано пов'язаних з актуалізацією й поширенням (як усвідомлюваним, так і неусвідомлюваним) на межі 1850-х – 1860-х рр. мовознавчих і педагогічних ідей Гумбольдта на українських теренах: 1) 1859 року в Петербурзі виходить друком переклад Петра Білярського праці Гумбольдта під назвою „Про відмінність організмів людської мови та вплив цієї відмінності на розумовий розвиток людства”; 2) від січня 1861 року до вересня 1862 року у Петербурзі щомісячно виходить українофільський журнал „Основа”; 3) 4 березня 1861 року на території Наддніпрянської України скасовано кріпосне право (на Галичині та Буковині 1848 р.); 4) 10 березня 1861 року в Петербурзі помер Т. Шевченко, від 8 травня 1861-го – повернення праху поета на Батьківщину та його перепоховання – починається національний підйом; 5) 1862 року в „Журнале Министерства народного просвещения” як серію статей опубліковано працю О. О. Потебні „Думка і мова”, в якій глибокому критичному аналізу піддаються ідеї Вільгельма Гумбольдта і його послідовників Г. Штейнталя й А. Шлейхера; 6) від 1863 року починає діяти Валуєвський циркуляр.

Відродження національних інтенцій, реанімаційним чинником яких виявилася мова, у культурних колах українського етносу першої половини ХІХ століття вимагало від наступної генерації розширення функціональних меж української мови. Цю думку в контексті проблем національної освіти чітко формулює М. Костомаров у статті „Про викладання південноруською мовою”, яку було надруковано 1862 року у травневому номері „Основи”. Характеризуючи діяльність Костомарова в освітній сфері Н. С. Побірченко зазначає, що Громада і журнал „Основа” відігравали велику роль у розвитку просвітницького руху по всій Україні, приділяючи значну увагу недільним школам та запровадженню української мови як викладової. У зв'язку з чим постала проблема, пов'язана з браком підручників і книжок. Це, зокрема, спонукало Т. Г. Шевченка до написання „Букваря южнорусского” (1861), а П. О. Куліша – „Грамматки” (1857, 1861). Оскільки підручників катастрофічно

не вистачало, дехто з громадівців вбачав вихід у тому, щоб перекладати російські та іноземні підручники українською мовою. Як слушно зазначає Побірченко, М. І. Костомаров дотримувався іншої думки, яку і виклав у статті „Про викладання південноруською мовою” [14, с. 330]. Ми вважаємо, що не тільки це спонукає професора Костомарова до написання статті, головна мета – визначити й обґрунтувати магістральні програмні завдання та цілі нового етапу українського національного руху. Костомаров, по-перше, чітко формулює головну мету, вочевидь, виходячи з гумбольдтівського постулату про те, що мова є органом мислення народу, який її створив: „Нам необхідно викладання науки нашою рідною мовою, викладання не тим, хто вже звук не тільки говорити, але й мислити загальноруською мовою, але тому народу, для якого рідна мова дотепер найзручніша та найлегша форма передачі й висловлення думок. Замість повістей, комедій, віршів потрібні наукові книги” [10, с. 310]. По-друге, обґрунтовує її, виходячи з розуміння мови як засобу пізнання: „...доки південноруською мовою не будуть передаватися знання, доки ця мова не стане проводирем загальнолюдської просвіти, до тих пір усі наші писання цією мовою – блискучий пустоцвіт...” [10, с. 309]. По-третє, визначає конкретні завдання, які полягають у створенні науково-навчальної літератури, що становитиме початкову базу, підґрунтя національної освіти: 1) букварі; 2) релігійно-церковна література: „коротка священна і церковна історія, катехізис, уривки з повчань святих отців церкви, з житійлюбимих народом святих і пояснення богослужіння” [10, с. 310]; 3) книжки природознавчого циклу: арифметика, космографія, географія тощо; ;4) граматики рідної мови, за якою „народ знайомитиметься з побудовою людського слова” [10, с. 311]; 5) правознавча література, яка знайомитиме народ з головними підставами його становища в державі та його юридичними правами. Костомаров характеризує їх як „план початкового виховання” [10, с. 311].

Окремим питанням обговорюються функції держави у цьому проекті національної освіти: „Держава є необхідною зовнішньою формою поєднання суспільств і може складатися з багатьох народів, які у державному розумінні,

усі разом складають одне тіло, проте у внутрішньому житті кожний перебуває самотнім цілим. Не змішуючи себе з народом, держава не повинна віддавати перевагу одному з підвладних собі народів і ставити його вище за інших, однак у рівній спосіб охороняти порядок їх взаємних відносин і не заважати вільному розвитку кожного з них. Для влади, яка виражає державне начало, звичаї й особливості народів мають біти в рівній мірі законними, і моральні вимоги життя кожного з них неповинні зустрічати перешкод” [10, с. 311]. Як бачимо, М. Костомаров обстоює гумбольдтівський принцип невтручання держави у справи освіти, при цьому обґрунтовує цей принцип гумбольдтівською ж ідеєю унікальності картини світу кожного народу й у такий спосіб значно розширює його контекст.

Таким чином, для сформульованих Гумбольдтом принципів мовного світобачення, доцільності поєднання лінгвістичних досліджень з історичними, антропологічними та етнопсихологічними, було підготовлено благодатний ґрунт, на який вони лягли і були сприйняті й глибоко засвоєні українськими науковцями й діячами культури вже на самому початку 1860-х рр. у контексті нагальних і невідкладних національних проблем, насамперед пов’язаних з відміною кріпацтва, майже столітнє панування якого на українських землях призвело до занепаду практично всіх сфер національного буття.

Для народу, мова якого зазнала лінгвосуїцид та лінгвоцид, культуру, мову, історію, територію якого розірвали на Схід і Захід, ідеї видатного німецького мислителя Вільгельма Гумбольдта були рятівними, життєвонеобхідними. Його думка про унікальність кожної мови як світобачення нації озброювала національно свідому українську інтелігенцію у змаганні за право на існування рідної мови й національної культури, а серед вітчизняних мовознавців, які виборювали це право, були ті, хто звертався до ідей видатного німецького мислителя й адаптував їх до українського ґрунту.

Література

1. **Бевзенко С. П.** Історія вивчення української мови. Історія вивчення української мови: Навчальний посібник / Степан Пилипович Бевзенко. – К. : Вища школа, 1991. – 231 с.
2. **Білецький О. А.** Розвиток народної освіти к Катеринославській губернії (друга половини ХІХ – початок ХХ ст.): дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Олексій Анатолійович Білецький. – Слов'янськ, 2009. – 203 с.
3. **Гумбольдт В. фон.** О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества / Вильгельм фон Гумбольдт // Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию; [пер. с нем.] / общ. ред. Г. В. Рамишвили; послесл. А. В. Гулыги и В. А. Звегинцева. – М. : Прогресс, 2000. – С. 37–298.
4. **Гумбольдт В. фон.** Характер языка и характер народа; [пер. О. А. Гулыги] / Вильгельм фон Гумбольдт / Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры; [пер. с нем.] / сост., общ. ред. и вступ. ст. А. В. Гулыги, Г. В. Рамишвили.. – М. : Прогресс, 1985. – С. 370–381. – (Языковеды мира).
5. **Гусельцева М. С.** Творческое наследие И. Тэна и Д. Н. Овсянико-Куликовского: культурно-психологическая эпистемология [Электронный ресурс] / М. С. Гусельцева // Психологические исследования: электронный, научный журнал. – 2010. – № 5. – Режим доступа к тексту : <http://www.psystudy.ru/index.php/num/2010n5-13/382-guseltseval3>.
6. **Єфремов С. О.** Історія українського письменства / Сергій Олександрович Єфремов. – К. : Феміна, 1995. – 688 с.
7. **Жовтобрюх М. А.** Нарис історії українського мовознавства (1918–1941) / Михайло Андрійович Жовтобрюх / АН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; відп. ред. В. М. Русанівський. – К. : Наук, думка, 1991. – 260 с.
8. **Коляда Н. М.** Розвиток недільних шкіл в Україні (друга половини ХІХ – початок ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук:

спец. 13.00.01 „Загальна педагогіка та історія педагогіки” / Наталія Миколаївна Коляда. – К., 2004. – 26 с.

9. **Костомаров М.** Книги битія українського народу / Микола Костомаров. – Львів, Київ : Нові шляхи, 1921. – 24 с.

10. **Костомаров Н.** О преподавании на южнорусском языке / Николай Костомаров // Костомаров М. І. Слов'янська міфологія: Вибрані праці з фольклористики й літературознавства. – К. : Либідь, 1994. – С. 309 – 313.

11. **Лотоцький А.** Українська книга / Антін Лотоцький. – Прага : Legiografie, 1926. – 13 с.

12. **Маланюк Є. Ф.** Нариси з історії нашої культури / Євген Филімонович Маланюк. – К. : Обереги, 1992. – 80 с.

13. **Пироженко Л. В.** Білецький-Носенко Павло Павлович / Л. В. Пироженко // Українська педагогіка в персоналіях: У 2 кн. – Кн. 1: Навчальний посібник / за ред. О. В. Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005. – С. 250–255.

14. **Побірченко Н. С.** Костомаров Микола Іванович / Наталія Семенівна Побірченко // Українська педагогіка в персоналіях: У 2 кн. – Кн. 1: Навчальний посібник / за ред. О. В. Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005. – С. 468 – 333.

15. **Русанівський В. М.** Історія української літературної мови. Підручник / Віталій Макарович Русанівський. – К. : Артк, 2001. – 392 с.

16. **Савченко Ф.** Заборона українства 1876 р. До історії громадських рухів на Україні 1860–1870 рр. / Федір Савченко. – Х., К. : Державне видавництво України, 1930. – 415 с.

17. **Шевельов Ю.** Чернігівщина у формуванні нової української мови / Юрій Шевельов. – Париж ; Нью-Йорк, 1961. – 15 с.

18. **Штеппа П.** Заборона українського слова в Росії / П. Штеппа. – Торонто : Видавництво просвітної комісії Руського народного союзу, 1916. – 59 с.

19. **Шулежкова С. Г.** История лингвистических учений: Учебное пособие для студентов филологических факультетов / Светлана Григорьевна

Шулежкова. – М. : Флінта, Наука, 2004. – 400 с.

Kryshko A. Yu.

The Reflection of the Ideas of Wilhelm von Humboldt in the Context of the Development of the Ukrainian Language in Ukraine in the 19th – beginning of the 20th Centuries

In the light of struggle for existence of national culture in Ukraine which has been going on since the eighteenth century, this paper outlines the question of the development of the Ukrainian language and linguistic education under difficult conditions of the policy of ethnic and cultural assimilation in the nineteenth century and the early twentieth century, as well as the influence of Wilhelm von Humboldt's ideas on the development of the Ukrainian language in the state in the nineteenth century and the early twentieth century and the consciousness of Ukrainian intellectuals who fought for existence of the native language and national culture. In the context of this problem we are primarily interested in Humboldt's ethnolinguistic ideas, as since the eighteenth century the question of separateness of Ukrainian language from Russian and Polish was not simply a matter of independence of Ukrainian people but it was closely connected to the very existence of Ukrainian nation and Ukrainian culture.

Key words: Ukrainian, literary language, linguicide, Ukrainian nation, linguistic education, folk spirit.

Відомості про автора

Кришко Анна Юріївна – аспірант кафедри соціальної педагогіки, соціальної роботи та історії педагогіки Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Стаття надійшла до редакції 28.03.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.